

Durkheim’da Toplum-Çevre Etkileşimi: Dışlayıcı Toplumsal Olgulara Karşı Çevreci Potansiyel

Çağrı Eryılmaz¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Durkheim’in sosyolojik yaklaşımını toplum-çevre etkileşimi çerçevesinde incelemektir. Döneminin ilerlemeci endüstriyel toplumunun bir üyesi olan Durkheim’in toplumsal olguların ancak diğer toplumsal olgular ile açıklanabileceği yönündeki yaklaşımı, sosyoloji disiplininin kuruluş sürecinde çevresel etkenleri dışlamıştır. Durkheim evrim sürecindeki toplumu, tarih boyunca değişmediğini vurguladığı doğal çevreden ayrı bir gerçeklik olarak ortaya koymuştur. Diğer yandan, Durkheim sosyolojiyi ayrı bir disiplin olarak kurarken döneminin güçlü ve meşru doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanmıştır. Ayrıca çevrenin topluma etkisini; mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişte ekolojik kaynakların rolü örneğindeki gibi vurgulamıştır. Toplumsal gerçekliği açıklayan çalışmalarında sıklıkla nüfus, denge, organizma ve kaynak kıtlığı gibi doğa metaforları kullanmıştır. Dahası, toplumsal işbölümünün tüm canlı organizmalarda olup doğadan topluma geçtiğine dikkat çekmiştir. En önemlisi ise toplumu doğanın karmaşık bir parçası olarak tanımlamasıdır. Durkheim çevre sorunlarının ciddiyetinin ve yaygınlığının kabul edildiği; biyoloji ile ekoloji bilimlerinin çok geliştiği günümüzde yaşasaydı, toplum-çevre etkileşimi içeren sosyolojik bir yaklaşım geliştirme potansiyeline sahip olabilecekti. Zira vurguladığı dayanışma, kolektif bilinç ve işbölümü kavramlarının yeniden yorumlanmasının, küresel ölçekteki çevre sorunlarına karşı uluslararası bir işbirliği zemini oluşturması mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Durkheim • Toplumsal olgular • Çevre • Toplum-çevre etkileşimi • Çevre sosyolojisi

Society-Environment Interaction in Durkheim: Exclusion of Social Facts versus Environmental Potential

Abstract

This paper aims to examine Durkheim’s sociological approach in terms of society-environment interaction. Durkheim’s methodological dictum indicates that social facts can only be explained by other social facts. This notion excludes environmental parameters in the early years of sociology. Hence, he kept separated evolving society from environment that hardly changed historically. On the other hand, Durkheim used the methodology of natural sciences in the establishment of sociology as a discipline. Moreover, he implied the role of natural resources in the transformation of mechanical solidarity to organic solidarity. In fact, he often used metaphors from nature in his studies like population, balance, organism, and resource scarcity to explain social reality. The division of labor, one of his most important concepts, is taken from organisms. Above all, Durkheim defines society as a complex part of nature. If Durkheim lived in the modern world, where the severity of environmental problems is accepted and biology and ecology disciplines are highly developed, he would have a potential to develop a sociological approach that includes society-environment relations. In fact, the redefinition and reuse of concepts like solidarity, collective consciousness, and division of labor provide a base for international cooperation to solve global environmental problems.

Keywords

Durkheim • Social facts • Environment • Society-environment interaction • Environmental sociology

1 Çağrı Eryılmaz (Doç. Dr.) İzmir Bakırçay Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir.

Eposta: cagrideniz@gmail.com ORCID: 0000-0001-9972-9245

Atf: Eryılmaz, C. (2019). Durkheim’da toplum-çevre etkileşimi: Dışlayıcı toplumsal olgulara karşı çevreci potansiyel. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 39, 135–157. <http://doi.org/10.26650/SJ.2019.39.1.0005>

Extended Summary

Since the 1950s, environmental sociology is hardly accepted despite existing social-environmental issues. These problems have been generated by the rapid industrialization and urbanization causing pollution in the post-war era. Environmental sociology was established in the 1970s when environmental problems gained public attention and the environmental movement emerged. The theories of sociologists Durkheim, Weber, who introduced the rationalization concept, and Marx, who introduced the theory of metabolic rift, were welcomed in environmental sociology. However, Durkheim was criticized that his methodological dictum was excluding society-environment interaction.

There are two explanations for the association between Durkheim and society-environment interaction. On the one hand, the industrialism of his era caused the exclusion of environment from sociology. On the other hand, Durkheim's works have significant references to environment that indicate a potential for environmental sociology.

This paper aims to examine Durkheim's sociological approach in terms of society-environment interaction. First, the foundation of environmental sociology is summarized. Then, both examples showing the exclusion of environment and society-environment interactions in Durkheim's studies are shown. The paper concludes with the assessment of Durkheim's contribution to current environmental sociology challenging ecological crisis that threatens society.

Although the first years of sociology were marked by geographical and biological determinism, sociologists favoring a "world view" of development, progress, and modernism in later years ignored environment as an issue (Hannigan, 2006). After a century, when environmental problems had surfaced and threatened industrialized Western societies, environmental concerns and movement were accepted in society and from the cultural perspective. Two pioneers of environmental sociology, Dunlap and Catton (1978) criticized human exceptionalism paradigm of causing the exploitation of nature and Durkheim's methodological dictum (Madappalli, 2016). The paradigm assumes nature as an endless resource and that the human progress is limitless, while human existence is unique as a result of its developed culture (Catton & Dunlap, 1978) that "covers the dependence of human societies to biophysical environment" (Rice, 2013, p. 238). However, environmental problems and restrictions in the 1960s shook this paradigm and Durkheim's methodological dictum that reportedly ignored society-environment interaction. Hence, environmental parameters were included in sociological researches. In fact, the New Ecological Paradigm (NEP) scale, developed by environmental sociologists, introduced "environmental facts" against the social facts of Durkheim. The paradigm aims to consider the effects of

environmental problems like resource scarcity on main sociological research issues like stratification (Catton & Dunlap, 1978). Hence, environmental sociologists, by using the New Ecological Paradigm, challenge Durkheim's methodological dictum by accepting the effect of environment on society (Dunlap & Catton, 1979).

Durkheim was criticized for excluding the impact of the environment on sociology with his methodological dictum. Sociology, a social discipline excluding environment (Foster, 1999, p. 367), was positioned out of "psychology, biology, economics, and geography" by Marx, Weber, and Durkheim, the three fathers of sociology (Buttel, Dickens, Dunlap, & Gijswijt, 2002, p. 5). However, Marx and Weber were applauded for their concepts, the metabolic rift and rationality, in environmental sociology, unlike Durkheim who was criticized for his methodological dictum that was believed to be against the use of biophysical parameters in sociology (Lidskog, Mol, & Oosterveer, 2015). Durkheim defined social facts only with other social facts, ignoring the biophysical environment (Dunlap, 2016), and implied examination of social systems without using environmental parameters (Norgaard, 1997, p. 159). Durkheim developed a social reductionism to resist biological reductionism (Benton, 1991, as cited in Konak, 2010). Hence, traditional sociology following Durkheim's approach excluded biophysical environment (Hoyen, 2013).

To objectify society within a scientific discipline (Durkheim, 2016, pp. 58, 59, 168), Durkheim defended the use of social facts and collective consciousness against biology and psychology (Hannigan, 2006, p. 5), that social facts can only be explained by social facts (Buttel, 2002) that have power over individuals and are different from non-human and organic facts (Durkheim, 2016). As a result, the methodological dictum made Durkheim and sociologists ignore biological and physical parameters (Dunlap, 1997; Dunlap & Catton, 2007). The exclusion of physical reality by Weberian and Durkheimian authors (Ritzer 1975; Choldin 1978, as cited in Dunlap & Catton, 2007) should be seen as a constructive approach in the early years of sociology (Buttel, 2002). The exclusion of environment was dominant and environmental parameters were ignored in other subdisciplines like rural sociology until the 1970s; these subdisciplines are the foundation of environmental sociology (Dunlap & Martin 1983, as cited in Dunlap, 2002).

Durkheim implied the static position of nature throughout history while society changes and evolves (Durkheim, 2010; Gross, 2000; Jarvikoski, 1996). Durkheim separated the concept of evolution, originated from ecology and biology, from nature and integrated it into the social sphere (Durkheim, 2014). Furthermore, he put a sharp distinction between human society and animals, as they lack of morality and collective consciousness (Durkheim, 2010) and they are static unlike human societies (Durkheim, 2014).

Although sociological theorists Durkheim, Weber, and Marx did not directly examine society-environment interaction; their studies indirectly included this issue (Hannigan, 2006, p. 5). Hence, Durkheim should be comprehended through the extensive framework of human-nature systems instead of narrow anthropocentrism (Rosa & Richter, 2008). In fact, Durkheim did not deny the importance of biological and physical parameters in sociology (Jarvikoski, 1996). Moreover, Durkheim followed the example of natural science during the exploration of social reality (Durkheim, 2016). Despite a strong and common prejudice in traditional sociology, Durkheim's studies involve many references to the environment. However, the methodological dictum of Durkheimian scholars reinstructed sociology (Catton, 2002), resulting in Dunlap and Catton, two founders of environmental sociology, strongly criticizing the Durkheimian theory.

Contrarily, the limited prevalence of social facts and the emphasis on the environmental parameters in Durkheim's studies are important objections to their critique (Rosa & Richter, 2008). Çelebi (2007, p. 159) highlighted the importance of the balance between population and land as social facts that affect society. Durkheim considered the effects of the position of sun and the condition of the atmosphere to people, and his social morphology notion had other environmental insights like the use of land (Gross, 2000). He also implied the coevolution of nature and society in his work of *Pragmatism and Sociology* (Foster, 1999). According to him, nature is not the reverse of society, but a part, the highest representation, and complex form of nature (Durkheim 2010; Jarvikoski, 1996). Moreover, Durkheim (2016) implied similarities between "physical environment" and society and defined society as part of nature.

Durkheim often referred to nature in his classical study of totemism. Tribe members lean toward plants, animals, and rocks in understanding their society. They imitate animals in their religious rituals. Safety and domination of nature make up their religion (Durkheim, 2010). Durkheim often used biological terms like species, population density, and resource scarcity in his explanation of social evolution and solidarity concepts (Buttel, 2002). He implied that division of labor exists in all living organisms, and transfers society from nature (Durkheim, 2014). On the other hand, his notion of competition and division of labor undermined environmental concerns like pollution and resource scarcity in urbanization (Lenski, 1984, as cited in Buttel & Humprey, 2002).

This paper aims to examine Durkheim's sociological approach in terms of society-environment interaction. The construction process of sociology as a distinct discipline excluded environmental parameters. However, urbanization and industrialization in the 1950s have caused environmental concerns and movements in Western societies.

The foundation of environmental sociology was challenged in the 1970s by the methodological dictum of Durkheim. Although some of his studies strongly separate society from environment like social facts, he often referred to environmental concepts like population, balance, organism, and resource scarcity. Durkheim also implied metabolic interaction between society and environment, and that society is a complex part of nature.

Durkheim’da Toplum-Çevre Etkileşimi: Dışlayıcı Toplumsal Olgulara Karşı Çevreci Potansiyel

Toplum-çevre etkileşimini temel alan çevre sosyolojisi, sosyoloji disiplininin kurucusu olarak kabul edilen Comte’un ölümünden ancak bir asır sonra kurulabilmiştir ve -tüm disiplin içinde olmasa da- kabul görebilmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişen endüstrileşmenin ve kentleşmenin neden olduğu hava, toprak ve su kirliliğinin halk sağlığını tehdit etmesiyle, toplumda çevre kaygısı ve çevreci hareket ortaya çıkmıştır. Takip eden on yıllarda da çevre sosyolojisi akademideki yerini almıştır. Yarım yüzyıl sonra bugün; 21. yüzyılın başında iklim değişikliği gibi doğrudan toplumsal yaşamı tehdit eden çevre sorunlarının ciddiyetine ve küresel ölçekte etkinliğine rağmen, çevre konusu genel sosyoloji disiplini içinde halâ marjinal bir konumdadır.

Sosyoloji kuramlarının tarihine bakıldığında, 20. yüzyılın ilk yarısında Chicago Okulu’na geliştirilen İnsan Ekolojisi gibi çevrenin topluma etkisini konu edinen yaklaşımlar yüzyıllık gecikme içinde istisna olarak gözükmektedir. Toplum-çevre etkileşiminin sosyolojinin çalışma alanına dâhil edilmesinde yaşanan yüzyıllık gecikmenin nedenleri araştırıldığında, ilk olarak klasik sosyoloji geleneğinin öncü isimleri olan Marx, Weber ve Durkheim’a bakılmaktadır. Marx ve Weber’in çalışmalarında metabolik yarılma ve araçsal rasyonalite gibi çevre sosyolojisi içinde farklı yaklaşımlara temel olan kavramlar ortaya konmaktadır. Ancak Durkheim, sosyolojide temel alınan toplumsal olgular yaklaşımının çevreyi dışlamasından sorumlu tutulmaktadır. Literatürde Durkheim ve çevre ilişkisi konusunda iki farklı eğilim dikkat çekmektedir: İlkine göre, Durkheim’ın yaşadığı döneme hâkim olan endüstrileşme, doğa bilimlerinin saygınlığı ve pozitif bir sosyal bilim ihtiyacı çevreyi dışlayan bir sosyoloji disiplini ve beraberinde toplumsal olgular tabusu ortaya çıkarmıştır. İkincisine göre ise, Durkheim’ın özgün çalışmaları içinde toplum-çevre etkileşimini ifade eden referanslara sıklıkla rastlanmaktadır; bunlar günümüzde yeni kuramsal yaklaşımlara temel olma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, çevre sorunlarının ciddiyetinin toplumda ve sosyal bilimlerde kabul edildiği, biyoloji ve ekoloji bilimlerinin geliştiği günümüzde yaşasaydı, toplum-çevre etkileşimini içeren bir kuramsal çerçeve ortaya koyma potansiyeline sahip olacaktı.

Bu çalışmanın amacı Durkheim’ın sosyolojik yaklaşımını toplum-çevre etkileşimi açısından incelemektir. Makalede, önce çevre sosyolojisinin kuruluş süreci özetlenecektir. Sonra, Durkheim’ın çalışmalarında çevrenin dışlandığı örnekler açıklanacaktır. Devamında, yine Durkheim’ın çalışmalarından çevreye ve toplum-çevre etkileşimine dair referanslar başlıklar halinde ve alıntılarla sunulacaktır. Son bölümde, Durkheim’ın çalışmalarının toplum-çevre etkileşimini dışlayan ve kapsayan yönleri ile Durkheim’ın günümüzde çevre sosyolojisine katkıları değerlendirilecektir.

Durkheim ve Çevre Sosyolojisi

Sosyolojinin kuruluş yıllarında dönemin bilimsel topluluğuna hâkim olan coğrafi ve biyolojik belirlemcilik eğilimi, sonraki dönemde etkisini kaybetmiştir. Doğanın güzelliğinin, zorluğunun ve iklim şartlarının topluma etkisi ile sosyal Darwinizm gibi temalar sosyoloji kuramlarında yer almamıştır. Zira kuruluş döneminin kalkınmacı, ilerlemeci ve modernist bir “dünya görüşü”nü savunan sosyologları için, çevre önemli bir konu değildir (Hannigan, 2006, s. 2–5). Toplum-çevre etkileşimini reddeden bu eğilimin değişmesi için bir yüzyıl geçmesi gerekmiştir. Çevre sorunlarının 1950’lerle birlikte endüstrileşmiş Batı ülkelerinde kent yaşamını ve halk sağlığını tehdit etmeye başlamasıyla topluma yayılan çevreci kaygılar ve ortaya çıkan çevreci hareketler, nihayet 1970’lerde çevre sosyolojisi disiplininin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır.

Çevre sosyolojisinin öncü isimlerinden Catton ve Dunlap’a göre (1978), sosyoloji disiplininin kuruluş sürecinde çevre konusunun dışlanması nedeniyle, sonraki dönemde ayrı bir alt disiplin olarak kurulması zor olmuştur. Bu durumun başlıca nedenleri, Batı dünyasına hâkim olan, doğayı dışlayan İnsan İstisnalığı Paradigması ve bu çerçevede yer alan Durkheim’in toplumsal olgu² yaklaşımının sosyolojideki güçlü etkisidir. Zira Durkheim da İnsan İstisnalığı Paradigması kapsamında, insanın doğayı istediği kadar sömürebileceğini düşünmektedir (Madappalli, 2016, s. 1020). Ayrıca “işlevselcilik, sembolik etkileşimcilik, çatışma kuramı, Marksizm ve diğer sosyoloji kuramları”, aralarındaki farklara rağmen toplum-çevre etkileşimine yaklaşımları açısından İnsan İstisnalığı Paradigması çerçevesinde yer almaktadır. Sosyoloji disiplininin de içinden çıktığı Batı kültürüne hâkim olan bu paradigmaya göre, doğal kaynaklar sınırsızdır ve “ilerleme” sonsuza kadar devam edecektir. İnsanlar geliştirdikleri kültür nedeniyle, diğer canlılar içinde “eşsiz” bir konumda yer almaktadır. Zira kültür, biyolojik özelliklerden daha hızlı değişmekte ve toplumsal değişim sayesinde biyolojik farklar kolayca aşılmaktadır. “Kültürel birikim” sayesinde, ilerlemenin kısıtlama olmaksızın devam ettiği ve her türlü toplumsal sorunun çözüldüğü kabul edilmektedir (Catton ve Dunlap, 1978, s. 42–43). Böylece, İnsan İstisnalığı Paradigması “insan toplumlarının biyofiziksel çevreye olan bağımlılıklarını gizlemektedir” (Rice, 2013, s. 238).

Endüstrileşmiş Batı dünyasının lideri konumundaki ABD’de hâkim olan toplumsal ilerleme, yükselme ve toplumsal düzen algısı, 1960’larda çevre kaynaklı sorunlar ve kısıtlar tarafından sarsılmıştır. Çevresel değişkenlerin toplumu etkilediğinin görülmesiyle birlikte, toplumsal olguların ancak diğer toplumsal olgular ile açıklandığı Durkheimci geleneğe dayanan “sosyolojik saflık normu” da sarsılmaya başlamıştır. Çevre hareketleri, doğal afetler ve kaynak yönetimi gibi konularda toplum-çevre etkileşimini temel alan “çevresel değişkenler” sosyolojik araştırmalarda

2 Kavramın Fransızca orijinali “fait social” olup İngilizceye “social fact” olarak çevrilmiştir. Türkçede ise “toplumsal gerçek”, “sosyal olay” gibi çevirileri varsa da bu metinde en yaygın kullanımı olan “toplumsal olgu” tercih edilmiştir. Bu konuda danıştığım Prof. Dr. Himmet Hülür’e teşekkür ederim.

kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, 1970’lerde diğer sosyoloji derneklerini takip eden Amerikan Sosyoloji Derneği (American Sociological Association, 2017) ayrı bir “Çevre Sosyolojisi Bölümü” kurmuştur (Catton ve Dunlap, 1978, s. 42–44).

Toplum-çevre etkileşimi, sosyolojinin içinde ayrı bir bölüm olmanın ötesinde ayrı bir paradigma sunma potansiyeline sahiptir. Zira Catton ve Dunlap’ın 1978’de, İnsan İstisnalığı Paradigmasının karşısına çıkardığı Yeni Ekolojik Paradigma³ toplumsal gerçekliği yeniden tanımlama iddiasındadır. Yeni Ekolojik Paradigmaya göre, insan yaşamı diğer canlılardan bağımsız değildir, aksine insan ve diğer canlılar karşılıklı etkileşim içindedirler. Dünya sınırsız değildir; toplumsal ilerlemeyi, ekonomik büyümeyi ve diğer toplumsal olguları kısıtlayan “fiziksel ve biyolojik sınırlar” vardır. Bu çerçevede, İnsan İstisnalığı Paradigmasına dayanan Durkheimci “toplumsal olgulara” karşı, çevre sosyologları tarafından Yeni Ekolojik Paradigma çerçevesinde yer alan “çevresel olgular” ortaya konmuştur. Doğanın sınırları ve kaynak kıtlığı gibi çevre sorunlarının topluma etkilerini dikkate alan çevresel olgular, tabakalaşma gibi sosyolojinin temel araştırma konularının sosyolojik analizinde de kullanılmaktadır (Catton ve Dunlap, 1978, s. 42–45). Yeni Ekolojik Paradigma çerçevesinde çalışmalarını yürüten çevre sosyologları, fiziksel çevrenin toplumsal davranışı etkilediğini kabul ederek Durkheim’in toplumsal olgu hükmüne karşı çıkmışlardır (Dunlap ve Catton, 1979, s. 255). Sosyolojinin kuruluş sürecinde çevre konusunun dışlanması sorumlu tutulan Durkheim, ironik bir biçimde çevre sosyolojisinin ortaya çıkış sürecinde dışlanmıştır.

Toplumsal Olgu Anlayışının Çevreyi Dışlaması

Sosyoloji disiplininin, özellikle kuruluş sürecinde toplum-çevre etkileşiminin dışlanması Durkheim sorumlu tutulmaktadır; maruz kaldığı güçlü eleştiriler bu bölümde özetlenecektir: İlk olarak, toplumsal olguları sosyolojinin temel nesnesi olarak tanımlayan Durkheim’in, dönemine hâkim olan biyolojik indirgemeciliğe karşı koymak isterken sosyolojik indirgemeciliğe kaydığı vurgulanmaktadır. İkinci olarak, doğayı insanlardan ayrı, değişmez ve etkisiz olarak tasavvur ederek toplum-çevre etkileşimini görmezden geldiği öne sürülmektedir.

Foster’a göre (1999, s. 367) çevre konusunu dışlayan sosyal bilimlerde, sosyoloji en ön sırada yer almaktadır. Toplum-doğa ve sosyoloji-biyoloji ayrımlarına çalışmalarında yer veren sosyolojinin üç kurucu figürü olan Marx, Weber ve Durkheim, aralarındaki farklılıklara rağmen “sosyolojiyi psikoloji, biyoloji, iktisat ve coğrafya” gibi disiplinlerin dışında konumlandırmışlardır. Sosyolojik analizlerinde “toplumsal sınıf, güç ve kültür” gibi çevreyi dışlayan toplumsal kavramlar ve değişkenler kullanmışlardır (Buttel, Dickens, Dunlap ve Gijswijt 2002, s. 5). Diğer

3 Başlangıçta “Yeni Çevresel Paradigma” olarak kullanılmış, sonradan “Yeni Ekolojik Paradigma” tercih edilmiştir.

yandan, sosyolojinin kuramsal geleneği içinde yer alan “Marx ve Weber’in çevre sosyolojisi içinde (Allan Schnaiberg, James O’Connor ve John Foster’in Neo-Marksist çevre sosyolojisi ile Patrick West, Raymond Murphy, John Hannigan ve John Foster’in Neo-Weberci çevre sosyolojisi) çokça takdir edilmesine karşın” Durkheim ise sıklıkla eleştirilmektedir. Zira Durkheim, “biyolojik değişkenlerin sosyolojide kullanılmasına karşıt olmasını içeren metodoloji tabusu” ile öne çıkmaktadır. Çevre sosyolojisinin önde gelen isimleri ve Yeni Ekolojik Paradigmanın kurucuları olan Dunlap ve Catton, yayınladıkları “hemen her makalede” bu tabuyu vurgulamışlardır (Lidskog, Mol ve Oosterveer, 2015, s. 4).

Durkheim insanın doğadan bağımsızlaşması sebebiyle, “toplumsal sistemlerin çevresel etkenlerden bağımsız” olarak incelenebileceğini savunmuştur (Norgaard, 1997, s. 159). Durkheim’a göre toplumsal olgular ancak diğer toplumsal olgular ile açıklanabilir, biyolojik, coğrafi ve psikolojik etkenlerle açıklanamazlar. Bu miras, çevre sosyologlarını “biyofiziksel çevrenin görmezlikten gelinmesi” ile mücadele etmek zorunda bırakmıştır (Dunlap, 2016). Aslında, Durkheim biyolojik indirgemeciliğe karşı çıkmaya çalışırken sosyal bir indirgemecilik ortaya koymuştur (Benton, 1991’den akt., Konak, 2010, s. 274). Bu geleneği takip eden klasik sosyoloji geleneği içinde, Durkheim’ın “toplumsal olgular ancak diğer toplumsal olgular ile açıklanmalı” hükmü nedeniyle “fiziksel dünya dışlanmış” (Hoyen, 2013).

Toplumsal Olgular Hükmünün Toplum-Çevre Etkileşimini Dışlaması

Durkheim, “sosyolojinin kuramsal bağımsızlığı”nı koruma amacı doğrultusunda biyoloji ile psikoloji gibi “sosyoloji dışı yaklaşımlara” karşı, toplumsal olgular ve kolektif bilinç kavramlarını kuvvetli bir biçimde savunmuştur (Hannigan, 2006, s. 5). Zira sosyoloji de psikolojinin yaptığı “devrim” gibi, öznelliği aşırp çalışma konusunu nesnelleştirmek durumundadır. Dahası, “sosyoloji felsefeden arındırılmalı” ve sosyolog “felsefeci gibi davranmaktan vazgeçme”lidir (Durkheim, 2016, s. 58, 59, 168). Sosyolojiyi psikoloji ve biyolojiden ayırma çabası içindeki Durkheim, sosyoloji disiplininde toplumsal olguların ancak diğer toplumsal olgular ile açıklanabileceğini vurgulamıştır (Buttel, 2002, s. 38).

Durkheim’a göre “sosyolojinin alanı yalnızca belli bir olgular grubundan oluşmaktadır. Toplumsal bir olgu, bireyler üzerinde uygulayabildiği veya uygulayabileceği dışsal bir zorlayıcı güçle kendisini gösterir” (2016, s. 39). Durkheim toplumsal olguları, toplum dışı doğal olgulardan kesin çizgilerle ayırmaktadır:

Değişmez veya değişken nitelikte olan ve bireyin üzerinde dışsal bir zorlama yaratabilen bütün yapma biçimleri toplumsal bir olgudur; yahut kendine özgü bir varlığı olmakla birlikte, verili bir toplumun kapsamı içerisinde genellik niteliği taşıyan ve bireysel tezahürlerinden bağımsız olan bütün yapma biçimleri toplumsal bir olgudur... ..Bunlar bireyin dışında var olan davranış, düşünme ve duyumsama biçimlerine dayanırlar; bir zorlayıcılık gücüne

sahiptirler ve bu sayede bireye kendilerini dayatırlar. Dolayısıyla bunlar organik olgularla karıştırılmamalıdır, çünkü eylemlere ve temsillere dayanırlar (Durkheim, 2016, s. 33, 42, 43).

Toplumsal olguların ancak başka toplumsal olgularla açıklanmasının yanı sıra psikolojik ve biyolojik gerçekliklere karşıt olması, Durkheim’ı toplumsal gerçeklikte biyolojik ve fiziksel değişkenleri dışlamaya sevk etmiştir (Dunlap ve Catton, 2007, s. 116). Durkheim’ın fiziksel etkenleri dışlayan “toplumsal tanımlama” yaklaşımı ve coğrafi belirlenimcilikten kaçınması sosyologların da fiziksel çevreyi göz ardı etmelerine neden olmuştur (Dunlap, 1997, s. 21; Dunlap ve Catton, 2007, s. 118). Bu çerçevede, Durkheimcı geleneğin yanı sıra Weber’i takip eden Mead, Cooley ve diğerleri de toplumsal gerçekliği aktörlerin bağlamı çerçevesinde ele almış ve fiziksel gerçekliği dışlamışlardır (Ritzer 1975; Choldin 1978’den akt., Dunlap ve Catton, 2007, s. 117–118). Ancak vurgulamak gerekir ki, sosyolojinin kuruluş döneminde klasik kuramcılarının “organizmacılık” ile diğer doğal ve sosyal bilimlerden uzak durması “yapıcı” bir yaklaşım olarak görülmelidir (Buttel, 2002, s. 39). Sosyolojinin ilk yıllarda ihtiyaç duyduğu bu yalıtım, disiplinin kendi alanını kurması ve geleneklerini oluşturması açısından gereklidir. Bu nedenle 1970’lere kadar çevresel değişkenler ciddi biçimde dışlanmışlardır. Örneğin kır sosyolojisi alanındaki çalışmalarda yağmur ve toprak tipi toplumsal değişken olmadıkları gerekçesiyle, çiftçilerin yaş ve eğitim düzeyleri gibi toplumsal değişkenlerin yanında değerlendirilmemişlerdir (Dunlap ve Martin 1983’ten akt., Dunlap, 2002, s. 16).

Durkheim’ın Doğaya Bakışı

Durkheim’ın doğaya yaklaşımında evrim, değişim, kalıtım ve hayvanlar gibi başlıklar üzerinde toplumsal olguları doğadan ayrı bir konumda tanımlama çabası dikkat çekmektedir. Doğanın tarihsel süreçte ciddi bir değişim geçirmediğini ve toplumsal evrim sürecini önemli bir biçimde etkilemediğini vurgulamaktadır. Doğa içinde insanlar, toplumsal özellikleri nedeniyle hayvanlardan kesin çizgilerle ayrılmaktadır.

Durkheim’a göre tarih boyunca toplumlar değişirken fiziksel şartlar değişmemiştir; doğa “düzenli, hatta tekdüzedir” (Jarvikoski, 1996, s. 80). Doğa dengede kalıp değişmezken, doğanın bir parçası olmayan toplum ise (Durkheim bazen aksini iddia etse de) değişmektedir (Gross, 2000, s. 282). Doğa zaman ve mekâna göre de değişmemektedir:

Doğanın, en temel özellikleri açısından, yere göre köklü farklılıklar göstermesi olanaksızdır...
...Doğa her zaman ve her yerde kendi kendisine benzer. Sınırsız genişlikte olmasının pek az önemi vardır: Görüşümün ulaşabildiği en uzak sınırın ötesinde, berisinde olduğundan daha farklı değildir. Ufkun ötesinde tasarladığım uzay da gördüğümün tıpkısı bir uzaydır. Sonu gelmez biçimde akmakta olan şu zaman, benim yaşamış olduklarımın tıpkı benzeri olan anlardan oluşmaktadır. Genişlik de süre gibi durmamacasına yinelenmektedir (Durkheim, 2010, s. 41, 127).

Durkheim fiziksel çevrenin değişmediği yönündeki iddiasını, toplumsal ve fiziksel koşulları karşılaştırdığı kalıtımın bireye etkisi konulu tartışmasında da vurgulamaktadır:

Bireylerin, hem fiziksel hem de toplumsal açıdan ortalama ortam denilebilecek koşullara, demek oluyor ki tür üyelerinin en büyük bölümünün içinde yaşadığı koşullara nasıl uyarlandıklarını gösterir. Bu ortalama koşullar, kendilerini bugün en yaygın duruma getiren aynı nedenlerden dolayı geçmişte de en sık görülen koşullardır; demek ki atalarımızın en geniş bölümünün içinde bulunduğu koşullar böyleydi. Zaman içinde değişmiş olabilecekleri doğrudur; ama değişimleri genellikle yavaştır (Durkheim, 2014, s. 375).

Durkheim biyoloji ve ekoloji disiplininin temel kavramlarından biri olan evrim konusunu da doğadan ayırıp toplumsal alana dâhil etmektedir. İnsanlığın evrimsel gelişiminde doğal çevrenin değil toplumsal çevrenin etkili olduğunu düşünmektedir. Uygarlığın kaynağı, değişmeyen çevresel etkenler değil toplumsal gelişimdir. Bu noktada toplum-çevre etkileşimini açıkça dışlamaktadır:

Birey, eğer daha büyük mutluluk elde etmeyecek ise, kendisine her zaman bir acı veren değişimlere niçin kendiliğinden yol açmak istesin? Demek ki toplumsal evrimin belirleyici nedenleri bireylerin dışında, yani onu kuşatan ortamda bulunmaktadır. Eğer toplumlar değişiyor ve eğer birey değişiyorsa, çevre değiştiği içindir. Öte yandan fiziksel ortam görece kalıcı olduğundan, art arda gelen bu kesintisiz değişimleri onunla açıklayamayız. Bu nedenle onların temel koşullarını toplumsal ortamda aramak gerekir. Toplumlardaki ve bireylerdeki değişimlere yol açan şey, toplumsal ortamda ortaya çıkan değişimlerdir (Durkheim, 2014, s. 292–293).

Durkheim insanı, toplumsal özellikleri nedeniyle hayvanlardan ayrı tutmaktadır. Zira insan tüm özelliklerini toplumdan almıştır; toplumun yokluğunda ahlâkını, yani kolektif bilincini kaybederek hayvanların seviyesine düşmesi kaçınılmazdır:

Gerçekten de, tıpkı tapınma yaşamı gibi, toplumsal yaşam da bir daire içinde cereyan etmektedir. Bir yandan birey, kendisinde bulunan en iyi parçayı, başka varlıklar arasında kendisine ayrı bir yüz görünümü ve ayrı bir yer veren her şeyi, düşünsel ve ahlaki kültürünü hep toplumdan almaktadır. İnsandan dil, bilimler, inançlar, sanatlar, ahlâk alınacak olursa hayvan seviyesine düşer (Durkheim, 2010, s. 473).

Durkheim'a göre insanların küçük hayvan topluluklarından en önemli farkı çok değişken olmalarıdır. İnsanlar biyolojik ve çevresel sınırlarını toplumsal ilişkileri ve etkileşimleri sayesinde aşmaktadırlar:

Her şeyden önce bireyler organizmanın boyunduruğundan gittikçe daha çok kurtulmaktadırlar. Hayvan, hemen tümünden fiziksel çevreye bağımlı durumdadır; biyolojik yapısını yaşam biçimini önceden belirlemektedir. İnsan ise, bunun tersine, toplumsal nedenlere bağlıdır. Kuşkusuz hayvanların da oluşturduğu toplumlar vardır, ama onlar çok dardır ve oradaki ortak yaşam çok yalındır; bu yaşam aynı zamanda çok durgundur, çünkü bunca küçük toplulukların dengesi zorunlu olarak durgundur... ..İnsanda ise durum tümünden farklıdır, çünkü insanların oluşturduğu toplumlar çok daha geniştirler; bilinen en küçükleri bile,

hayvan topluluklarının pek çoğundan daha geniştir. Onlardan daha karmaşık da olduklarından aynı zamanda daha değişkendirler ve bu iki neden birlikte, insanlardaki toplumsal yaşamın biyolojik bir biçim altında donmasını engellemiştir. En yalınkat olduğu yerde bile özelliğini korumaktadır (Durkheim, 2014, s. 396–397).

Durkheim, hayvanların dar ölçekte de olsa toplum oluşturabildiklerini belirttikten sonra insan toplumlarının daha geniş, karmaşık ve değişken olduğunu vurgulamaktadır. Hayvanlar ile insanlar arasındaki farkın yanı sıra tarihsel süreçte doğanın sabit kalırken toplumun evrimsel doğrultuda değişken olduğunu vurgulaması, Durkheim’in kavramsallaştırmalarında toplum-çevre etkileşimini dışlama çabasına önemli birer örnektir. Yukarıdaki örneklere karşı olarak Durkheim’in çalışmaları toplum-çevre etkileşimine dair örnekler de vardır ve aşağıdaki bölümlerde alıntılarla birlikte açıklanmaktadır.

Durkheim’da Çevreci Potansiyel

Genel kanının aksine, Durkheim’in çalışmaları çevre ile ilgili referanslar sıklıkla yer almaktadır. Sosyologlara metodolojik olarak doğa bilimcilerini örnek gösteren Durkheim, toplumu doğadan ayrı tutmaya çalışırken doğa bilimlerinin evrim, organizma ve hücre gibi metaforlarını da çekinmeden kullanmıştır. Çevre sosyologları tarafından sıklıkla eleştirilmesine neden olan toplumsal olgu kavramını açıklarken bile çevresel etkilere ve biyoloji disiplinine çalışmaları yer vermiştir. Nüfus ve mekân gibi değişkenlerin topluma etkisini belirtmiştir; özellikle evrim konusunda toplum-çevre etkileşimini ortaya koymuştur. En çarpıcı örnek ise, toplumu doğanın bir parçası olarak görmesi ve arada “sadece bir derece farkı” olduğunu vurgulamasıdır. Durkheim’in çevre ile ilgili kullandığı referanslara örnekler aşağıda verilmektedir.

Sosyolojinin klasik öncülerinden Marx, Weber ve Durkheim “doğa ve toplum” konusunu doğrudan ele almasalar da, çalışmaları dolaylı ve içkin olarak bahsetmişlerdir (Hannigan, 2006, s. 5). Bu nedenle, Durkheim’a insanmerkezci ve dar bir çerçeve yerine geniş açıdan ve insan-doğa sistemleri ilişkisi üzerinden bakılmalıdır (Rosa ve Richter, 2008, s. 186). Durkheim sosyolojiyi ayrı bir bilim olarak kurma sürecinde, yaşadığı döneme hâkim olan doğa bilimlerinin üstünlüğü düşüncesinin etkisi altında kalmıştır. Toplumu ayrı bir çalışma nesnesi olarak kurgulayıp felsefe, psikoloji ve doğa bilimlerinden ısrarla ve titizlikle ayırırken doğa bilimlerinin yöntemlerini ve metaforlarını çokça kullanmıştır. İronik bir biçimde, doğa kategorisini dışlayan bir toplum bilimi tasarlarırken doğadan uzak durmayı başaramamıştır.

Durkheim sosyolojinin kuruluş sürecinde psikolojik, biyolojik ve fiziksel etkenlerin önemini reddetmemiştir; ancak toplumsal olguların yanında daha az önem vermiştir

(Jarvikoski, 1996, s. 79). Sosyoloğu doğadan uzak tutmaya çalışan Durkheim, diğer yandan da kendisine doğa bilimcilerini örnek almaktadır:

Bizim isteğimiz, bir fizikçi, kimyacı ve fizyolog kendi bilim dallarında henüz keşfedilmeyen bir alana adım attıklarında nasıl düşünüyorlarsa, sosyolog da öyle düşünsün. Toplumsal dünyaya nüfuz ederken, bilinmeyene nüfuz ettiğinin bilincinde olmalıdır; biyoloji biliminin henüz var olmadığı bir anda yaşamsal yasalar ne denli şüpheden uzaksa, o denli şüpheden uzak yasalara dayanan olgularla karşı karşıya olduğunu hissetmelidir; kendini şaşırtacak ve üzerine yerleştiği zemini kaydıracak keşifler yapmaya hazır olmalıdır. Sosyolojinin bu entelektüel olgunluk seviyesine ulaşması gerekir. Fiziksel doğayı inceleyen bilim insanı bu doğanın kendisine gösterdiği ve açmakta zorlandığı direnci canlı bir biçimde hissederken, aslında sosyolog, aklın karşısında saydam duran şeylerin içinde hareket ediyor gibidir; özellikle en karanlık sorunları büyük bir kolaylıkla çözdüğünü gördüğümüz zaman (Durkheim, 2016, s. 17).

Zira, sosyoloğun görevi doğa bilimcilerinden farklı değildir; doğa yasalarına tabi olan ve sosyolojinin çalışma nesnesi olan toplumsal olguları araştırmaktır. Sonuçta Durkheim sosyolojiden, fizik ve kimya gibi doğa bilimlerinin fiziksel doğayı incelemedeki yetkinliğine ulaşmasını beklemektedir.

Hâkim Toplumsal Olguların Anlaşımının Eleştirisi

20. yüzyılda gerçekleşen hızlı nüfus artışı ve gelişen endüstriyel teknoloji “insanoğlunun biyosferdeki ekolojik durumu”nu değiştirmiştir. Aynı dönemde, Durkheim’ın “entelektüel mirasçılarının çoğu”nun toplumsal olgular anlayışını “aşırı vurgulaması” nedeniyle sosyoloji, çok dar bir alana sıkışmak zorunda kalmıştır (Catton, 2002, s. 90–91). Toplumsal olgular tabusu nedeniyle sürekli ve sert bir biçimde Durkheim’ı eleştirenlerin başında, çevre sosyolojisinin kurucu isimlerinden Catton ve Dunlap gelmektedir. Onlar için “sosyolojinin çevresel körlüğünün” temel nedeni Durkheim ve onun geleneğidir. 1978-2002 yılları arasında yayınlanan ve Catton’ın da ortak yazar olduğu çalışmalarda Dunlap, Durkheim’ın toplumsal olgular kavramını sosyolojinin çevreyi dışlamasından sorumlu tutmaktadır. Ancak bu eleştiriye karşı Rosa ve Richter (2008), üç güçlü itiraz öne sürmektedir: İlki, toplumsal olguların sadece toplumsal olgularla açıklanabileceği önermesinin geçerliliğine ve yaygınlığına yöneliktir. Örneğin, sosyoloji disiplininin önde gelen isimlerinden Homans ve Garfinkel gibi isimler toplumsal olguları sorgulamaktadır. İkinci itiraz ise Durkheim’ın kendisinin de çevrenin topluma etkisinden bahsetmesine yöneliktir. Örneğin, Durkheim mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçilen evrim sürecinde, “ekolojik kaynaklar üzerindeki rekabetin artması”nı vurgulamaktadır. Son itiraz ise Durkheim’ın toplumsal olgu tanımında doğayı toplumdan tamamen ayırmadığını öne sürmektedir. Ayrıca, toplum tasavvurunda kullandığı organizma ve sistem kavramlarındaki biyoloji vurgusu ve yapısal-işlevselci ilkeler, çevre sosyolojisinin “sürdürülebilirlik” kavramını çağrıştırmaktadır. Bu çerçevede, Durkheim’ın yaklaşımının toplumsal ve

doğal sistemlerin karşılıklı ilişkilerinin incelenmesinde yardımcı olabileceği kabul edilmektedir (Rosa ve Richter, 2008, s. 182–186).

Durkheim’ın toplumsal olgu kavramını açıklarken doğaya verdiği referanslar dikkat çekicidir. Toplumsal olguların dışsallığını ve bireye etkilerini örneklerken nüfus/arazi dengesindeki değişimlerin ekonomik sonuçlarının bireyle olan ilişkisini vurgulamaktadır (Çelebi, 2007, s. 159). Toplumsal olguları açıklarken “fiziksel ortam” olarak adlandırdığı çevre ile toplumsal ortamın benzerlik ve farklılıklarını anlatmaktadır:

Gerçekte, her fiziksel ortamın, kendisinin etkisine maruz kalan varlıklar üzerinde bir zorlama yarattığı söylenmektedir; zira bu varlıklar, belli bir ölçüde, fiziksel ortama uyum sağlamak durumundadır. -Ancak, bu iki farklı zorlama biçimi arasında, fiziksel ortam ile sosyal ortamı ayıran bir fark vardır. Bir ya da birden fazla beden için başka bedenler hatta iradeler üzerinde yarattığı baskı, bir grubun bilincinin kendi üyelerinin birinci üzerinde yarattığı baskıyla karıştırılmaz. Toplumsal baskının en spesifik yanı, bir takım moleküler düzenlemelerdeki zorunluluklara değil, bazı temsil ve tasavvurların taşıdığı değere ve saygınlığa dayanmasıdır... ..Doğadaki olguların, farklı biçimler altında, toplumsal olguları tanımlamak için başvurduğumuz niteliği taşımaları bizi şaşırtmamalıdır. Bu benzerlik hem doğal olguların hem de toplumsal olguların gerçek bir şey olmasından kaynaklanır (Durkheim, 2016, s. 25–26).

Toplumsal olguları tanımlarken Durkheim, çevresel etkileri ve biyoloji disiplinini kullanmaktan çekinmemektedir. Örneğin, birey-toplum ile parça-bütün farkını ve toplumun bireye üstünlüğünü açıklarken doğadaki tüm canlı organizmalarda yer alan atomları ve mineralleri referans göstermektedir ve biyolojide kullanılan bir ilkeyi sosyolojide uygulamaktadır:

Canlı hücre yalnızca mineral parçacıkları içerir; aynı şekilde, toplum da bireylerin dışında hiçbir şey içermez; ancak, şurası kesindir ki, yaşamı oluşturan karakteristik olguların hidrojen, oksijen, karbon ve azot atomlarına dayanması mümkün değildir... ..Canlı hayat bu şekilde çözümlenemez; hayat birdir ve dolayısıyla onun dayanağı bir bütün olarak canlı özdedir. Hayat parçalarla değil, bütünün içindedir. Beslenen, üreyen, tek kelimeyle yaşayan şey hücredeki cansız parçacıklar değildir; hücrenin kendisidir yaşayan ve yalnızca odur. Hayat hakkında söylediklerimiz bütün muhtemel sentezler için de söylenebilir... ..Bu ilkeyi sosyoloji uygulayalım. Eğer her bir toplum oluşturan sui generis sentez bireysel bilinçlerde var olanlardan farklı ve yeni olgular yaratıyorsa (ki bu düşüncemiz kabul edilmektedir), o halde, bu özgül olguların bizzat onları yaratan topluma dayandığını, toplumun parçalarına yani üyelerine dayanmadığını kabul etmek gerekir. Bu anlamda, söz konusu olgular bireysel bilinçlere dışsaldır (bireysel bilinçleri böyle kabul edersek); aynı şekilde, yaşamın belirleyici nitelikleri de canlı varlığı yaratan mineral maddelere dışsaldır (Durkheim, 2016, s. 19–20).

Toplumsal olgulara dair bir başka alıntıda Durkheim, toplum ve organizma arasında “yalnızca derece farkları” gördüğünü ve “sosyolojideki çıkarımların biyolojide uygulanabileceğini” vurgulamaktadır:

Yaşam ile yapının, organ ile işlevin bu yakın ilişkisi sosyolojide kolaylıkla ortaya konabilir, çünkü bu iki uç arasında, dolaysız olarak gözlemlenebilen ve kendi aralarındaki bağı gösteren tam bir ara unsurlar dizisi vardır. Biyolojinin böyle bir kaynağı yoktur. Fakat bu konuyla ilgili sosyolojideki çıkarımların biyolojiye uygulanabileceğini ve toplumlarda olduğu gibi organizmalarda da bu iki olay dizisi arasında yalnızca derece farkları olduğunu düşünebiliriz (Durkheim, 2016, s. 43).

Durkheim'in toplumsal ortamı fiziksel ortam ile karşılaştırması, toplumsal olguların dışsallığını açıklarken tüm canlılardaki hücreleri ve içerdikleri mineralleri kullanması ve nihayet toplum ve canlı organizmalar arasında “yalnızca derece farkları” olduğunu vurgulaması sosyoloji disiplininde hâkim olan toplumsal olguların çevreyi dışladığı anlayışı ile çelişmektedir.

Toplum ve Çevre

Durkheim'in çalışmaları kendisinin “doğa toplum ilişkisi temasını tamamen dışlamadığını” göstermektedir. Örneğin mevsimler, güneşin pozisyonu ve atmosferin durumu gibi değişkenlerin toplumsal yaşama dair etkilerini dikkate almaktadır. Zira insan öznesi toplumsal ve çevresel dışsal gerçeklik tarafından kısıtlanmaktadır. Bu çerçevede Durkheim, sosyolojiyi *genel sosyoloji*, *sosyal fizyoloji* ve *sosyal morfoloji* olarak üçe ayırmaktadır. Sosyal morfoloji “toplumun çevre temelinde çalışılması” anlamına gelmektedir ve şehir gibi yaşam alanlarının yanı sıra toprak kullanımını da içermektedir (Gross, 2000, s. 280–282).

Durkheim toplumu doğadan ayrı bir biçimde kavramsallaştırmaya çalışsa da toplum-çevre etkileşimini kabul etmektedir. Durkheim ve Weber “doğa ve toplum arasındaki metabolik etkileşim” konusunu kendi yaklaşımları çerçevesinde dikkate almışlardır. Bu konuda yeterli çalışma yapılmamış olmasına rağmen ikisinin de sosyolojik yaklaşımları “ekolojik sorunlara dair önemli kavrayışlar” içermektedir. Bir diğer toplum-çevre etkileşimi örneği de evrim konusunda görülmektedir. Durkheim, Darwin kuramı çerçevesinde doğanın ve toplumun birlikte evrim geçirdiklerini belirtmektedir. 1955'te yayınlanan *Pragmatizm ve Sosyoloji* adlı çalışmasında da toplum ve doğanın birlikte evrim geçirdiğini belirten “eşevrimci” bir yaklaşım benimsemiştir. Buna göre organik, fiziksel ve toplumsal dünyalar aralarında çatışma olmadan birlikte var olabilmektedir (Foster, 1999, s. 396–401).

Durkheim'a göre toplum ve doğa birbirine karşıt değildir. Zira toplum doğanın bir parçasıdır, onun en yüksek görüngüsüdür ve en karmaşık halidir. Dahası, “doğayı bir toplumsal kategori olarak görmektedir” (Jarvikoski, 1996, s. 73–79). Durkheim'ın *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* (1912/1982) adlı eserinde “doğa” kelimesi 476 kez geçmektedir. Bunların büyük çoğunluğunun “eşyanın tabiatı” anlamında kullanılmasına rağmen “doğal dünyayı” kasteden kullanımlar da dikkat çekici ölçüdedir. Örneğin Durkheim sosyolojik bilgi kuramı tartışmasında toplumu

doğanın bir parçası olarak görmekte ve arada sadece bir karmaşıklık farkı olduğunu vurgulamaktadır:

Ama bir toplumbilimsel bilgi kuramını böyle yorumlamak, toplumun özel bir gerçeklik olmakla birlikte devlet içinde bir devlet olmadığını unutmak anlamına gelir; toplum doğanın bir parçasıdır, onun en yüksek biçimde belirışıdir. Toplumsal alan da doğal bir alan olup başka doğal alanlardan yalnızca daha karmaşık oluşu dolayısıyla ayrılır (Durkheim, 2010, s. 41).

Durkheim normal ve anormal kavramlarını açıklarken yine canlı organizmaları referans vererek sosyolojik olgular ile biyolojik olguların benzerliğini örnek göstermektedir:

Her sosyolojik olgu, tıpkı her biyolojik olguda olduğu gibi, temelde kendisi olarak kalmakla birlikte bazı durumlara göre farklı biçimler kazanabilir. Bu biçimler içinde iki ayrı tür ortaya çıkar... ..En genel biçimleri sergileyen olayları normal olarak adlandıracağız; diğer olaylara ise hastalıklı veya anormal adını vereceğiz (Durkheim, 2016, s. 84).

Durkheim farklı türler arasında yaptığı normal ve patolojik karşılaştırmasının sosyolojide de geçerli olduğunu vurgulamaktadır:

Her türün kendine özgü bir sağlık ölçütü vardır, çünkü kendine özgü bir ortalama tipe sahiptir; en alt türlerin sağlık ölçütü en gelişmiş türlerin sağlık ölçütünden daha düşük değildir. Bu ilke sosyolojide çoğunlukla bilinmemekle birlikte, aynı şekilde sosyoloji için de geçerlidir. Bir kurumu, bir pratiği veya ahlaki bir düşüncüyü sanki bunlar kendi içlerinde ve kendi başlarına kötü ya da iyiymiş gibi, bütün sosyal türler için aynı şekilde değerlendirmek şeklindeki yaygın alışkanlıktan vazgeçmek gerekir (Durkheim, 2016, s. 85).

İnsan dışı canlı organizmalar çevre kavramı içine girmektedir. Bu çerçevede Durkheim, biyolojinin doğa alanındaki yaklaşım ve ilkelerini örnek alarak kurmaya çalıştığı sosyoloji disiplinine ve toplumsal gerçekliğe uygulamaya çalışmaktadır.

Din Anlayışı ve Çevre

Durkheim'a göre din "kutsal, yani ayrı ve yasak sayılan şeylere ilişkin olan ve kendisine katılan herkesi tapınak denilen bir manevi topluluk durumunda birleştiren tutarlı inanç ve eylemler dizgesidir" (2010, s. 76). *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* (1912/2010) adlı eserinin ilk yarısında odaklandığı Totemizm'i açıklarken ise sık sık doğaya referans vermiştir. Totemizm'deki kutsal ve kutsal olmayan ayrımının nedeni doğa değildir. Ancak, toplum kendisini anlamaya çalışırken doğaya bakmaktadır. Bu nedenle, her dinin temelinde animizm ve natürizmin "dinsel dizgeleri" vardır:

Bunlardan biri rüzgârlar, seller, yıldızlar, gökyüzü vb. büyük göksel güçler, ya da yeryüzündeki bitkiler, hayvanlar, kayalar vb. her türden nesnelere gibi doğa olgularına yöneliktir; bu nedenle ona doğacılık (natürizm) adı verilmektedir (Durkheim, 2010, s. 81–82).

Durkheim'a göre dinin oluşumunda insanın doğaya hâkim olma ve onun karşısında güven içinde olma ihtiyacı önemlidir. Din doğanın güçlerine ve insanın acizliğine anlam bulma yerine, doğa karşısında insanın kendine güvenmesine yardımcı olmaktadır. Modern bilimsel gelişmenin gücünden yoksun olan insan, doğaya hâkim olabilmek için dine sığınmaktadır:

(İnsan) çevrenin öğeleri için yasa koyabileceğine, rüzgârı estirebileceğine, yağmuru yağdırabileceğine, bir işaretle güneşi durdurabileceğine vb. inanmaktadır. Dinin kendisi de insana bu güveni vermeye katkıda bulunmaktadır; çünkü dinin insanı doğa üzerinde büyük etkide bulunabileceği güçlerle donattığına inanılmaktadır. Dinsel törenler, bir ölçüde, insanın isteklerini dünyaya kabul ettirmesine yönelik araçlardır (Durkheim, 2010, s. 128).

Durkheim toplum ile Tanrının aynı olduğu çıkarımını; ironik bir biçimde toplumdan ayrı tuttuğu doğa ve onun sembelleri üzerinden açıklamaktadır:

Yaptığımız çözümlenmeden, totemin birbirinden farklı iki türlü şeyi anlatıp simgelediği sonucu çıkıyor. Bir yandan totem özü ya da tanrısı dediğimiz şeyin duyularla algılanabilir, dışsal biçimidir. Ama öte yandan oymak denilen belli bir topluluğun da simgesidir. Bu bir bayraktır; her oymağı ötekilerden ayırt eden işaret, oymak kişiliğinin gözle görülür damgasıdır; oymağın değişik türden bütün üyeleri, insanlar, hayvanlar ve eşya bu damgayı taşırlar... ..Demek ki oymağın tanrısı, yani totem ilkesi, oymağın kendisinden başka bir şey olamaz; yalnız bu tanrı, imgelemde, totem işini gören, duyularla algılanabilen bitki ya da hayvan türleri biçiminde kişileştirilip tasarlanmaktadır (Durkheim, 2010, s. 290).

Durkheim bireyin din aracılığıyla yaşadığı toplumsallaşma sürecini, totem semgesi üzerinden açıklarken hayvanlara referans vermektedir. İnsan toplumu, dini ritüellerde hayvanları taklit etmeye çalışmaktadır. Böylece, kendilerini hayvanların yerine koyarak inançlarını ve dolayısıyla toplum olmalarını algılayabilmektedirler. Durkheim ilkel toplumun kendi farkına varma sürecinde hayvanların önemini net bir biçimde vurgulamaktadır:

(İnsanlar) Kendilerini hep, belli bir hayvanın niteliğine katılıyor gibi sayıyorlar. Bu koşullarda onlar için toplum durumundaki birlikte varoluşlarını anlatmanın yalnız bir yolu vardır: Kendilerinin de o türe giren birer hayvan olduklarını düşünmek ve bunu yalnız düşüncelerinin sessizliğinde bırakmayıp, maddi hareketlerle de sergilemek. İşte dinsel tapınmayı oluşturacak olan şey, bu hareketlerdir; bu hareketlerin de insanın kendisini özdeşleştirdiği hayvanı yansıyan hareketler olacağı açıktır. Bu anlamda alınınca yansılacağı dinsel törenler dinin ilk biçimi olarak belirirler (Durkheim, 2010, s. 526).

Yukarıdaki alıntılarda gösterildiği üzere, Durkheim'ın başlıca araştırma konularından Totemizm çalışması yoğun bir biçimde doğa referansları içermektedir. Zira Totemizm, insan toplumunun doğaya hâkim olma ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca, bireyler toplumsallaşma sürecinde hayvanları taklit etmektedirler. Sonuçta bitki veya hayvan türleri totem olarak toplumu simgelemektedir.

Evrım, Organizma ve İşbölümü Kavramlarında Çevre Konusu

Durkheim, çalışmalarında Marx gibi bir evrim şeması, organizmacı kavramlar ve “Darwinci evrimden metaforlar” kullanmıştır. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*’nda (1895/2016) toplumsal evrim ve dayanışma kavramlarını açıklarken “biyoloji kavramlarını” kullanmaktan çekinmemiştir. İlkel toplumdaki modern topluma doğru ilerleyen evrim sürecini “türler veya toplumsal türler” kavramı üzerinden anlatmıştır. *Toplumsal İşbölümü* (1893/2014) adlı eserinde açıkladığı üzere, ilkel toplumdaki modern topluma geçişte işbölümü karmaşıklaşmaktadır; anomi artarken “organik” dayanışma zayıflamaktadır. *Toplumsal İşbölümü* (1893/2014) adlı eseri, insan ekolojisi kuramının “klasik” versiyonu olarak görülmektedir. Zira mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş sürecinde “nüfus yoğunluğu, kaynak kıtlığı ve hayatta kalmak için rekabet” kavramları, modern insan ekolojisinin terminolojisi ile benzeşmektedir (Buttel, 2002, s. 40). Örneğin Lenski’ye göre rekabetin daha üretken toplumsal örgütlenmelere yol açacağını öngören Durkheim’in “iyimser etkisi”, kentleşmenin yol açtığı çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesi sorunlarının dikkate alınmamasına neden olmuştur (Lenski 1984’ten akt., Buttel ve Humphrey, 2002, s. 40). Ayrıca, nüfus artışının ortaya çıkardığı Malthusçu sınırları aşmak için gerekli teknolojik ilerlemeler ve işbölümü anlayışı da yine Durkheim’in toplumsal işbölümü çalışmasından alınmıştır (Buttel ve Humphrey 2002, s. 41).

Durkheim “doğa” kelimesini nadir olarak kullanmasına rağmen “fiziksel koşullar” ve “organizma” kavramlarını sıklıkla kullanmıştır. Organizmadan kastı insanın biyolojik organizmasıdır (Jarvikoski, 1996, s. 79). 1950’lerin ABD’sinin “öncü sosyoloji kuramı” olan yapısal işlevselci yaklaşım, “ironik” bir biçimde Durkheim’in “toplumsal bir organizma” yaklaşımını takip etmiştir (Hannigan, 2006, s. 3). Durkheim toplumsal işbölümü tartışmasında işbölümünün “canlı organizmalarda” var olduğunu ve doğadan topluma geçtiğini vurgulamaktadır:

... işbölümü yasasının toplumlarda uygulandığı gibi canlı organizmalarda da uygulanmakta olduğunu biliyoruz. Dahası, bir organizmanın canlılar merdivenindeki göreceli yerinin, içindeki etkinliklerin uzmanlaşmışlık ölçüsüyle doğru orantılı olduğu bile söylenebilmiştir. Bu buluş, işbölümünün etki alanının sınırsız bir ölçüde geniş olduğunun düşünülmesine yol açtığı gibi, yeryüzünde yaşamın doğmasıyla birlikte başladığı kabul edildiğine göre, kökenlerinin de en ilk zamanlara değin gerilerde aranması gerektiğini gösterdi. Böylece işbölümü, artık yalnız kaynağını zekâ ve istençlerinden alan bir toplumsal kurum olmaktan çıkmış, koşulları organik maddenin özelliklerinde aranması gerekli bir genel biyoloji olayı olmuştur. Bu durumda toplumsal işbölümü artık bu genel sürecin yalnızca özel bir biçimi olarak görülmektedir; toplumların da, bu yasaya uymakla, kendilerinden çok önce doğup tüm canlı dünyasına aynı yöne doğru sürüklediği anlaşılabilir bir akıma kapıldıkları düşünülmektedir (Durkheim, 2014, s. 65).

Durkheim metodoloji tartışmasında, sosyolojide kullandığı karşılaştırma yöntemini açıklarken toplum ile hayvanları karşılaştırmaktadır. Hayvanlarda yaşanan

değişimlerle karşılaştırıldığında, toplumsal değişimlerin çok daha zengin olduğunu vurgulamaktadır:

Yalnızca tek bir deneysel yöntem kullanabildiği için sosyolojinin diğer bilimlere kıyasla hissedilir derecede aşağıda olduğunu düşünmemek gerekir. Aslında bu durum, sosyoloğun yaptığı karşılaştırmalarda kendiliğinden ortaya çıkan ve diğer doğal alanlarda bir benzeri bulunmayan değişkenlerin zenginliğiyle telafi edilmektedir. Bireysel bir yaşam sürdüren bir organizmada gerçekleşen değişimler az sayıda ve sınırlıdır; organizmanın yaşamını tehlikeye atmadan yapay olarak yaratılabilecek değişimler de dar sınırlar içinde kalmaktadır. Hayvansal evrim süresince çok daha önemli değişimlerin yaşandığı doğrudur; fakat bunlardan geriye yalnızca seyrek ve belirsiz izler kalmıştır ve onları belirleyen koşulları saptamak çok daha zordur. Buna karşın, toplumsal hayat kesintisiz bir değişimler dizisidir ve bu değişimler kolektif yaşamdaki koşullarda gerçekleşen diğer değişimlerle paraleldir; elimizde yalnızca yakın bir döneme ait değişimler yoktur; tarih sahnesinden silinen halkların geçirdiği çok sayıda değişim de bize kadar ulaşmıştır. Barındırdığı boşluklara rağmen, insanlık tarihi hayvan türlerinin tarihinden çok daha açık ve bütünlüklüdür (Durkheim, 2016, s. 161).

Sosyolojiyi biyoloji ve diğer doğa bilimlerinden ayrı tutmaya çalışmasına rağmen Darwin'in evrimci yaklaşımından etkilenmesi nedeniyle, Durkheim *Toplumsal İşbölümü* (1893/2014) adlı eserinde “evrimci bir çerçeve” sunmaktadır (Catton, 2002, s. 92). Eserde sunulan mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçilen toplumsal evrim modelinde, “biyoloji kavramlarını ve metaforlarını” kullanmaktadır (Hannigan, 2006, s. 5). Örneğin, toplumdaki farklılaşmayı nüfus artışı, kısıtlı mekân ve kaynaklarla ilişkilendirmektedir (Gross, 2000, s. 280). Durkheim'ın toplumsal işbölümündeki değişime dair açıklaması, artan nüfusa karşı azalan kaynaklar sorununu içeren “ekolojik bir krize” çözüm bulma çabasıdır. Aslında Durkheim, 1880'lerde hâkim olan Darwinci evrim anlayışının etkisi altındadır. Ancak, kıt kaynaklar karşısında çeşitliliğin artışının rekabeti azalttığını öne sürerek Darwin'i yanlış anlamıştır. Zira Darwin'e göre, uzmanlaşma sürecindeki bir tür, diğeri ile rekabetinde avantaj elde etmektedir; Durkheim'ın düşündüğü gibi rekabet azalıp karşılıklı bağımlılık artmamaktadır. Modern ekoloji biliminde ise farklı türlerin bir aradalığı dengeli olmak zorunda değildir. Buna göre, iki tarafın birbirinden faydalandığı mutualizm; bir tarafın zarar vermeden faydalandığı komensalizm ve nihayet bir tarafın diğerinden zararına faydalandığı avcı ve parazit örnekleri görülmektedir (Catton, 2002, s. 92'den akt., Hannigan, 2006, s. 6–7). Sonuç olarak, Catton (2002, s. 91) Durkheim'ın Darwin okumasının “seçici” olduğunu ve bu seçici okumanın onu “yanlış yola sevk ettiğini” vurgulamaktadır.

Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı Durkheim'ın sosyolojik yaklaşımını toplum-çevre etkileşimi açısından incelemektir. Bu çerçevede, önce çevre sosyolojisinin sosyoloji disiplini içindeki ortaya çıkış süreci anlatılmıştır. Sonra Durkheim'ın çalışmalarında

çevreyi dışlayan ve içeren örnekler sunulmuştur. Bu bölümde ise önceki bölümler değerlendirilecek ve Durkheim'in özgün kavramları ile onları temel alarak geliştirilen yeni çevre sosyolojisi yaklaşımları özetlenecektir.

19. yüzyılda doğa bilimlerine öykünerek pozitivist bir bilim olarak kurulan sosyoloji disiplini içinde çevre ve diğer etkenler, Durkheim'in "toplumsal olgular" yaklaşımı örneğinde olduğu gibi dışlanmıştır. Ancak 1950'lerde endüstrileşme ile kentleşme kaynaklı toprak ve hava kirliliği gibi çevre sorunlarının Batı toplumlarını tehdit etmesiyle, önce toplumda çevre kaygısı oluşmuş; sonra çevre hareketi ve akabinde çevre sosyolojisi ortaya çıkmıştır. Çevre sosyolojisinin, sosyoloji içinde dışlanmasından Durkheim ve onun "toplumsal olgular" kavramında örneğini bulan sosyal indirgemecilik sorumlu tutulmaktadır.

Marx ve Weber gibi diğer klasik sosyoloji öncülerinden farklı olarak, Durkheim'in çevreyi dışladığı önermesi, çevre sosyolojisi literatüründe sıklıkla öne çıkarılmaktadır. Durkheim'in -doğa bilimlerinden izole bir biçimde kurmak istediği- sosyolojinin temelini yerleştirdiği "toplumsal olguların ancak bir diğer toplumsal olguya açıklanabilir" anlayışının toplum-çevre etkileşimini dışladığı düşüncesi, çevre sosyolojisinin kurucu isimlerinden Dunlap ve Catton'un hemen her çalışmasında vurgulanmaktadır. Durkheim da, bu görüşleri haklı çıkaracak biçimde toplum evrilirken doğanın pek değişmediğini, toplumu oluşturmuş insanlığın hayvanlardan çok farklı olduğunu ve genetik kalıtımın evrimde etkisinin çok sınırlı ve günümüzde etkisiz olduğunu öne sürmüştür.

Durkheim'in çalışmalarında çevreyi dışlayan örnekler kadar çalışmalarına temel olan ve sıklıkla kullanılan doğa referansları da dikkat çekmektedir. Toplumu doğadan ayrı bir bilimsel nesne olarak ortaya koyarken biyoloji ve ekoloji gibi pozitif doğa bilimlerinin organizma, denge, kaynak kıtlığı ve nüfus yoğunluğu gibi metaforlarını sıklıkla kullanmıştır. Çevre sosyolojisinin öncülerinin iddia ettiğinin aksine, toplumsal olgular kavramında Durkheim çevresel etkenleri dikkate almıştır. Zira mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin temel nedenlerinden birini doğal kaynakların kıtlığı olarak göstermiştir. Ayrıca, sosyolojide toplumsal olgular yaklaşımının kullanımı iddia edilenin aksine kısıtlı kalmıştır, tüm sosyoloji disiplinine yayılmamıştır.

Durkheim doğa ile toplum arasındaki metabolik etkileşime ve birlikte geçirilen evrim sürecine dikkat çekmektedir. En çarpıcı örnek ise toplumu doğanın karmaşık bir parçası olarak görmesidir. Totemizm çalışmasında, dinin hem toplumun kendisini algılamasını sağladığını hem de doğa güçlerine karşı insanlara güven verdiğini vurgulamaktadır. İlkel topluluklar, dini etkinliklerde hem bitki ve hayvan sembollerini kullanmakta hem de hayvan taklidi gibi ritüeller gerçekleştirmektedir. Durkheim dinin kaynağını açıklarken yine doğadan faydalanmaktadır.

Döneminin düşünce yapısının ve tarihsel bağlamının etkisindeki Durkheim, sosyoloji disiplini kurma sürecinde biyolojik indirgemeciliğe meydan okumuştur. Bu nedenle Durkheim, biyoloji kuramlarının değiştiği ve geliştiği günümüzde yaşasaydı farklı bir yaklaşım ortaya koyma potansiyeline sahip olacaktı (Parsons, 1978, s. 217'den akt., Jarvikoski, 1996, s. 82). Çünkü 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında doğal çevre de toplumlar da büyük değişimler geçirmiştir. Özellikle 1950'lerden itibaren endüstrileşmenin neden olduğu çevre sorunları ortaya çıkmıştır ve günümüzde ülke sınırlarını aşarak küresel ölçüğe ulaşmıştır. Aynı zamanda, ulus-devletler birbirlerine ekonomi ve siyasetin yanı sıra çevre konularında da bağlı durumdadırlar. Bu çerçevede, çevresel sürdürülebilirlik ve gelişmiş ülkelerden gelişmemiş ülkelere para akışı konuları öne çıkmıştır. Döneminin insanmerkezci yaklaşımına sahip olan Durkheim'ın, günümüzün küresel vatandaşlık ve bağımlılık döneminde, nihayet farklı biçimde değerlendirilmesi mümkündür. Zira Durkheim'ın, yüzyıl önce Malthusçu ve insan karşıtı yaklaşımlara karşı geliştirdiği “entelektüel çözümlerin” (dayanışma ve işbölümü) yeniden tanımlanması, günümüzün çevresel ve toplumsal sorunları karşısında faydalı olabilir. Bu çerçevede, Durkheim'ın çalışmaları temel alınarak çevre koruma alanında ortak çalışmalar yapılması ve çevrenin duyarlı kullanılması imkân dahilindedir. Örneğin, iklim değişikliği ve buzulların erimesi gibi küresel sorunlar karşısında, uluslararası ölçekte işbölümü ve dayanışma kavramları yeniden tanımlanabilir (Madappalli, 2016, s. 1019–1025).

Önceki bölümlerde örneklenen Durkheim'ın doğaya dair referansları ve genel kavramları, toplum-çevre etkileşimini temel alan çalışmalara ilham verip geliştirilecek yeni kavramsal yaklaşımlara temel olma potansiyelini içermektedir. Örneğin, kültür ve kolektif bilinç kavramları, toplumda çevre bilincinin yayılmasında etkili bir araç olma potansiyeline sahiptir (Konak, 2010, s. 275). İkinci olarak, bugünün dünyasında nüfus artışı, kaynakların tüketilişi ve iklim değişikliği gibi sorunlar karşısında Durkheim'ın organik dayanışma yaklaşımı insanlığı bir arada tutabilir (Catton, 2002, s. 108). Üçüncüsü, doğanın nesnel gerçekliğinin yanında toplum tarafından algılanışı ve kültürel alandaki yeri önemlidir. Zira ilkel topluluk ile modern toplumun doğaya bakışı farklıdır (Jarvikoski, 1996, s. 81). *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* (1912/2010) adlı eserinde yer alan “doğa ve evrenin öznel tanımlanması“ ile kültürel uygulamalara dair “zengin analizler”, Durkheim'daki doğal çevreye dair inşacı bir yaklaşıma işaret etmektedir (Gross, 2000, s. 282). Bütün bu olumlu etkilere rağmen, çevre sosyolojisi için zengin bir potansiyel içeren risk toplumu ve yeni dünya sistemleri kuramlarında Durkheim, şimdiye kadar geniş bir biçimde tartışılmamıştır (Madappalli, 2016, s. 1024).⁴

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

4 Bu makalenin son şeklini almasında değerli katkıları olan Öğr. Gör. Mukaddes Kılıç'a teşekkür ederim.

Kaynakça/References

- American Sociological Association. (2017). *Environmental sociology*. Retrieved November 12, 2017 from <https://www.asanet.org/asa-communities/sections/environmental-sociology>
- Buttel, F. H. (2002). Environmental sociology and the classical sociological tradition: Some observations on current controversies. In R. E. Dunlap, F. H. Buttel, P. Dickens, & A. Gijswijt (Eds.), *Sociological theory and the environment – classical foundations, contemporary insights* (pp. 35–50). New York, NY: Rowman & Littlefield.
- Buttel, F. H., & Humphrey, C. (2002). Sociological theory and natural environment. In R. E. Dunlap & W. Michelson (Eds.), *Handbook of environmental sociology* (pp. 33–69). London, UK: Greenwood Press.
- Buttel, F. H., Dickens, P., Dunlap R. E., & Gijswijt, A. (2002). Sociological theory and the environment: An overview and introduction. In R. E. Dunlap, F. H. Buttel, P. Dickens, & A. Gijswijt (Eds.), *Sociological theory and the environment – classical foundations, contemporary insights* (pp. 3–34). New York, NY: Rowman & Littlefield.
- Catton, W. R. Jr. (2002). Has the Durkheim legacy misled sociology? In R. E. Dunlap, F. H. Buttel, P. Dickens, & A. Gijswijt (Eds.), *Sociological theory and the environment: Classical foundations, contemporary insights* (pp. 91–115). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Catton, W. R., & Dunlap, R. A. (1978). Environmental sociology: A new paradigm. *The American Sociologist*, 13, 41–49.
- Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji notları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dunlap, R. E. (1997). The evolution of environmental sociology: A brief history and assessment of the American experience. In M. Redclift & G. Woodgate (Eds.), *The international handbook of environmental sociology* (pp. 21–39). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Dunlap, R. (2002). Environmental sociology – a personal perspective on its first quarter century. *Organization & Environment*, 15(1), 10–29.
- Dunlap, R. (2016, January). Sociology’s engagement with the environment. In *Immersion distinguished scholar workshop: Sociology*. Workshop conducted at the meeting of National Socio-Environmental Synthesis Center, Annapolis, Maryland. Retrieved from <http://www.sesync.org/sites/default/files/education/sociology-5.pdf>
- Dunlap, R., & Catton, W. R. (1979). Environmental sociology. *Annual Review of Sociology*, 5, 243–273.
- Dunlap, R., & Catton, W. R. (2007). What environmental sociologists have in common (whether concerned with “built” or “natural” environments). *Sociological Inquiry*, 53(2), 113–135.
- Durkheim, E. (1982). *The rules of sociological method*. New York, NY: The Free Press.
- Durkheim, E. (2010). *Dinsel yaşamın ilk biçimleri* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal işbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2016). *Sosyolojik yöntemin kuralları* (Ö. Doğan, Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Foster, J. B. (1999). Marx’s theory of metabolic rift: Classical foundations for environmental sociology. *American Journal of Sociology*, 105(2), 366–405.
- Gross, M. (2000). Classical sociology and the restoration of nature: the relevance of Émile Durkheim and Georg Simmel. *Organization & Environment*, 13(3), 277–291.
- Hannigan, J. (2006). *Environmental sociology*. London, UK: Routledge.

- Hoyen, M. (2013, August). View on nature – a field? In F. Alexandrescu (Chair), *ESA 11th Conference – Crisis, Critique and Change*. Conference conducted at the meeting of European Sociological Association, Turin, Italy.
- Jarvikoski, T. (1996). The relation of nature and society in Marx and Durkheim. *Acta Sociologica*, 39(1), 73–86.
- Konak, N. (2010). Çevre sosyolojisi: Kavramsal ve teorik gelişmeler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 271–283.
- Lidskog, R., Mol, A. P. J., & Oosterveer, P. (2015). Towards a global environmental sociology? Legacies, trends and future directions. *Current Sociology*, 63(3), 339–368.
- Madappalli, M. (2016). Interrogating environmental sociology: Revisiting academic importance of Durkheimian ideas. *Man in India*, 96(4), 1019–1027.
- Norgaard, R. B. (1997). A coevolutionary environmental sociology. In M. Redclift & G. Woodgate (Eds.), *The international handbook of environmental sociology* (pp. 151–168). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Rice, J. (2013). Further beyond the Durkheimian problematic: Environmental sociology and the co-construction of the social and the natural. *Sociological Forum*, 28(2), 236–260.
- Rosa, E. A., & Richter, L. (2008). Durkheim on the environment: ex libris or ex cathedra? Introduction to inaugural lecture to a course in social science, 1887-1888. *Organization & Environment*, 21(2), 182–187.

